

KRIMINĀLPROCESA LIKUMA 455. PANTA CETURTĀ DAĻA, AKTUALITĀTES UN IZAICINĀJUMI TIESU PRAKSĒ

PARAGRAPH 4 OF ARTICLE 455 OF CRIMINAL PROCEDURE LAW, RELEVANCE AND CHALLENGES IN COURT PRACTICE

Oskars Kulmanis, Ph. D.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras pasniedzējs

Summary

The article is dedicated to the right of the court, enshrined in paragraph 4 of Article of 455 the Criminal Procedure Law, to legitimately deteriorate the situation of the accused. The purpose of this article is to examine the substance of paragraph 4 of Article 455 of the Criminal Procedure Law and the possibilities of that institute in the framework of the fundamental principles of criminal proceedings. The author examines the principles arising from a fair trial, equality of arms, *reformatio in peius*, an element of the rights of the defence, the right to be informed, and the function of upholding the prosecution and adjudicating. The application of provision set in paragraph 4 of Article 455 of the Criminal Procedure Law may lead to a conflict between those principles and functions. The article therefore focuses on the content of each of the principles and functions named, as well as the interaction between the functions of defence, prosecution and judiciary.

The article has been developed by examining the national and international court practice, as well as using the concretization of aforementioned fundamental principles and the resolution of their collision.

Atslēgvārdi: taisnīga tiesa, pušu līdztiesība, tiesas spriešana, apsūdzētās personas stāvokļa likumīga pasliktināšana

Keywords: fair trial, equality of arms, judiciary, lawful deterioration of the position of the accused

1. Uz Kriminālprocesa likuma 455. panta ceturto daļu attiecināmo tiesību principu būtība

Taisnīga tiesa kā vispārējs tiesību princips ir būtisks kriminālprocesa norisi regulējošs elements. Tā ievērošana ir nesaraujami saistīta ar kriminālprocesa mērķa sasniegšanu. Kriminālprocesa mērķis sasniedzams ar tiesiskiem un taisnīgiem līdzekļiem, nevis par katru cenu. Personas attaisnošana vai notiesāšana veidā, kas neatbilst taisnīgam procesam, izslēdz iespēju šo mērķi sasniegt.

Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹ (turpmāk – Eiropas Cilvēktiesību konvencija) 6. panta 1. punkta pirmajā teikumā nostiprināts, ka ikvienam ir tiesības, nosakot viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību, uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā likumā noteiktā tiesā. Savukārt šīs konvencijas 6. panta 3. punktā noteikts apsūdzēto minimālo tiesību apjoms, kas ietver būtiskus pušu līdztiesības principa efektīvas īstenošanas elementus. Raksta tvērumā būtiska nozīme ir minētā punkta “a” un “b” apakšpunktā noteiktām tiesībām: tikt nekavējoties informētam, viņam saprotamā valodā un detalizēti, par viņam izvirzītās apsūdzības raksturu un iemeslu, kā arī uz attiecīgu laiku un līdzekļiem, lai sagatavotu savu aizstāvību.

Taisnīgu tiesu kā kriminālprocesa iztiesāšanas stadiju raksturojošu principu šajā rakstā vērtējamā tiesību jautājuma ietvarā regulē Eiropas Cilvēktiesību konvencija, kā arī Latvijas Republikas Satversme² (turpmāk – Satversme) un Kriminālprocesa likums³ (turpmāk – KPL).

Satversmes 92. panta pirmais teikums noteic, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.

KPL 15. pantā nostiprināts taisnīgas tiesas princips, saskaņā ar kuru ikvienam ir tiesības uz lietas izskatīšanu taisnīgā, objektīvā un neatkarīgā tiesā. Atzīmējams arī KPL 17. pantā nostiprinātais kriminālprocesuālo funkciju nodalīšanas princips, atbilstoši kuram “[...] apsūdzības, aizstāvības un tiesas spriešanas funkcijas kriminālprocesā ir nodalītas”. Raksta turpinājumā tiks aplūkota arī KPL 23. pantā nostiprinātā tiesas spriešanas funkcijas būtība, saskaņā ar kuru “Krimināllietās tiesu spriež tiesa, tiesas sēdēs izskatot un izlemjot pret personu celto apsūdzību pamatotību, attaisnojot nevainīgas personas vai arī atzīstot personas par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā [...]”.

2. Kriminālprocesa likuma 455. panta ceturtās daļas saturs

Iepriekš minētie principi ietekmē to, kā tiesa, skatot krimināllietu pēc būtības, var īstenot KPL 455. panta ceturtajā daļā noteikto: [j]a tiesa iztiesāšanas laikā konstatē, ka, taisot spriedumu, var būt iemesls atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju, kas pasliktina apsūdzētā stāvokli, tad tiesa par to informē apsūdzēto un citus procesa dalībniekus, dodot viņiem iespēju izteikties. Pēc procesa dalībnieku lūguma tiesa pasludina tiesas sēdes pārtraukumu. Pēc apsūdzētā un citu procesa dalībnieku uzklaušanās tiesa var atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju.

KPL 455. panta ceturtajā daļā paredzētais instruments attiecas uz notiesājošu spriedumu. Tas ietver tiesas procesuālu līdzekli tiesiski pasliktināt apsūdzētās personas stāvokli, kas atbilstoši taisnīgas tiesas garantijām var notikt, apsūdzēto personu par situāciju pienācīgi informējot un dodot viņai atbilstošu laiku sagatavot savu aizstāvību. Likumīga stāvokļa pasliktināšana attiecināta gan uz smagāku faktisko

¹ Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [aplūkota 15.03.2025.]

² Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. [22.03.2019. red.]

³ Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. [26.02.2025. red.]

apstākļu, gan arī nodarījuma juridiskās kvalifikācijas konstatāciju. Šī instrumenta būtība parāda, ka tiesa spriež tiesu, nevis šauri izlemjot celtās apsūdzības pamatotību, bet būtībā ar pret apsūdzēto vērsto pieņēmumu, ko pamato uz tiesu nosūtītās krimināllietas materiāli. Procesuāli nozīme var būt tam, vai tas iespējams tikai pirmās instances tiesā vai arī apelācijas instances tiesā un vai ar minēto līdzekli varētu konstatēt atbildību pastiprinošus apstākļus, kas iepriekš nebija norādīti lēmumā par krimināllietas nodošanu tiesai.

Spriežot tiesu, tā ir taisnīga, neatkarīga un likumam pakļauta. Celtās apsūdzības pamatotības izlemšana, t. i., apsūdzībā norādīto faktisko apstākļu pamatotības vērtēšana, ir tikai viena no tiesas spriešanas daļām. Faktisko apstākļu pamatotības novērtēšana ir priekšnosacījums tam, lai tiesa varētu noteikt, vai apsūdzētajam inkriminētais noziedzīgais nodarījums ir gan noticis, gan arī pareizi kvalificēts. Apsūdzētajam inkriminētā noziedzīgā nodarījuma juridiskā kvalifikācija var mainīties atkarībā no tā, kādi ir krimināllietas iztiesāšanā par pierādītiem atzītie noziedzīga nodarījuma faktiskie apstākļi.

Šeit rodas jautājums, vai taisnīga tiesa ietver apsūdzētās personas notiesāšanu par nepareizi kvalificētu noziedzīgu nodarījumu. Atbilde ir viennozīmīga, tas neatbilst Krimināllikuma 1. panta pirmajā daļā noteiktajam kriminālatbildības pamatam, kā arī nesasniedz taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu.

Minētajam seko otrs jautājums, vai taisnīgai tiesai atbilst attaisnojoša sprieduma taisīšana, ja apsūdzībā norādītie faktiskie apstākļi no prokurora puses nav korekti juridiski kvalificēti. Pakārtoti tam, vai korekta apsūdzībā norādīto faktisko apstākļu juridiskā kvalifikācija ietilpst tiesas spriešanā un tādēļ tiesa var atzīt arī par smagākiem faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju, kāda norādīta personai celtajā apsūdzībā.

Kā jau tika atzīmēts, tiesas spriešana ietver celtās apsūdzības pamatotības izvērtēšanu. KPL 514. panta pirmās daļas 1. un 2. punkts noteic, ka apspriedes laikā tiesa apspriežu istabā izlemj šādus jautājumus: 1) vai noticis apsūdzētajam inkriminētais noziedzīgs nodarījums; 2) vai šajā nodarījumā ir noziedzīga nodarījuma sastāvs, un kurā Krimināllikuma pantā, tā daļā, punktā tas paredzēts. No minētajiem tiesas apspriedē izlemjamiem jautājumiem redzams, ka tiesas kompetencē ietilpst izvērtēt to, kādi noziedzīga nodarījuma faktiskie apstākļi atzīstami par pierādītiem. Tāpat tiesa izlemj, kā juridiski kvalificējams izdarītais noziedzīgais nodarījums.

Arī judikatūrā, vērtējot KPL 455. panta trešās daļas piemērošanas apstākļus, ir vērsta uzmanība gan uz tiesas tiesībām konstatēt citus nodarījuma faktiskos apstākļus, gan arī juridisko kvalifikāciju. Proti, KPL 455. panta trešajā daļā ietvertais nosacījums ir saistīts ar tiesas tiesībām atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus, kas ietver tiesas tiesības aizstāt, tās ieskatā, nepierādītos noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus ar pierādītajiem, izslēgt no apsūdzības nepierādītos faktiskos apstākļus un, ja tam ir tiesisks pamats, arī pārkvalificēt inkriminētās noziedzīgās darbības, ja ar to nepasliktinās apsūdzētā stāvoklis un netiek pārkāptas viņa tiesības uz aizstāvību.⁴

Atzīmējams, ka ar KPL 455. panta ceturtais daļas izveidi grozījumi KPL 527. panta otrajā daļā nav veikti. Domājams, ka KPL 455. panta ceturtajā daļā paredzētā līdzekļa izmantošana ir pēc analogijas salīdzināma ar apsūdzības grozīšanu, tādēļ

⁴ Sk. Senāta 06.12.2023. lēmuma lietā Nr. SKK-10/2023 16.3. punktu un tur citētās atsaucēs.

uz tiesas sprieduma motīvu daļā izlemjamo jautājumu šādā gadījumā arī attiecināma KPL 527. panta otrās daļas 5. punktā noteiktā prasība norādīt motīvus, kādēļ tiesa tā rīkojusies. Ievērojot iepriekš minēto, atzīstams, ka tiesas spriešanā atbilstoši taisnīgas tiesas nosacījumiem ietilpst tiesas uzdevums gan noteikt par pierādītiem atzītos faktiskos apstākļus, gan arī sniegt to juridisko novērtējumu. Tādējādi kolīzija starp apsūdzības uzturēšanas un tiesas spriešanas funkcijām neveidojas.

Raksta turpinājumā tiks aplūkots izvirzītais jautājums, ciktāl KPL 455. panta ceturtā daļa var tikt piemērota arī iztiesāšanā.

Faktisko apstākļu izmaiņas KPL 455. panta ceturtās daļas tvērumā, autora ieskatā, skatāmas pēc analogijas ar apsūdzības grozīšanu. Par šo jautājumu ir stabila judikatūra,⁵ atbilstoši kurai uz smagākiem apsūdzībā norādītos faktiskos apstākļus var grozīt tikai pirmās instances tiesā līdz tiesas izmeklēšanas pabeigšanai. Minētais saistīts ar to, ka debatēm jānotiek par skaidri konstatētiem noziedzīga nodarījuma faktiskajiem apstākļiem. Turklāt šiem apstākļiem, lai ievērotu praktiskas un efektīvas tiesības uz aizstāvību, jābūt izvērtētiem abās tiesu instancēs, kuras skata krimināllietu pēc būtības.

Tāpat atbilstoši minētajai judikatūrai esošajā KPL sistēmā ir skaidri noregulēts jautājums par noziedzīga nodarījuma juridiskās kvalifikācijas grozīšanu uz smagāku. Tas iespējams pirmās un apelācijas instances tiesā līdz tiesas izmeklēšanas pabeigšanai. Turklāt atzīmējama KPL 562. panta otrā daļa, atbilstoši kurai apelācijas instances tiesa drīkst piemērot likumu par smagāku noziedzīgu nodarījumu, nekā atzinusi pirmās instances tiesa, tikai tad, ja to lūdzis prokurors savā protestā vai cietušais savā sūdzībā, kuru atbalsta prokurors. Šajā gadījumā tomēr nedrīkst piemērot likumu par smagāku nodarījumu nekā tas, par kuru persona bija apsūdzēta, nosūtot krimināllietu uz tiesu, izņemot gadījumus, kad prokurors pirmās instances tiesas sēdē grozījis apsūdzību uz smagāku.

Atzīmējams, ka likumdevējs kopsakarā ar grozījumiem KPL 455. panta ceturtajā daļā nav izdarījis grozījumus KPL 562. pantā, tostarp otrajā daļā. Šajā sakarā atzīmējams, ka arvien pastāv esošā "apsūdzības grozīšanas sistēma", kas smagāku noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju saista gan ar to, par kādu noziedzīgu nodarījumu veikts pirmstiesas kriminālprocess un lieta nodota tiesai, gan arī pie iespējas konstatēt smagāku juridisko kvalifikāciju to saista ar ekskluzīvu prokurora apsūdzības uzturēšanas funkciju. Tā ietver apsūdzību veidojošo faktisko apstākļu un juridiskās kvalifikācijas izvēli, par ko prokurors centīsies pārliecināt tiesu.

KPL 562. panta otrā daļa atzīstama par speciālo tiesību normu apelācijas instances tiesā iepretim KPL 455. panta ceturtajai daļai, jo tā paredz specifiskus nosacījumus tam, lai noziedzīga nodarījuma juridiskās kvalifikācijas pasliktināšana notiktu likumīgi ar prokurora iesaisti, ar apelācijas protestu vai pievienošanos cietušā apelācijas sūdzībai. Un tikai šāda situācija atbilstu *reformatio in peius* principam. Citos gadījumos, tostarp tad, ja stāvokļa pasliktināšana notiek tikai pēc apelācijas instances tiesas iniciatīvas, tā atzīstama par nelikumīgu. Šāda situācija veidotu KPL 562. panta otrās daļas pārkāpumu, kas atzīstams par būtisku šī likuma 575. panta trešās daļas izpratnē.

Turklāt atzīmējams, ka šādā gadījumā esošajā KPL sistēmā veidojas kolīzija starp apsūdzības uzturēšanu un tiesas spriešanu, jo prokuroram, nododot lietu tiesai, ir jābūt pārliecinātam par apsūdzētajai personai inkriminētā noziedzīgā nodarījuma

⁵ Sk. Senāta 28.05.2009. lēmuma lietā Nr. SKK-84/2009 13.–14. lpp.

precīzu juridisko kvalifikāciju. Ja procesa laikā konstatējami citi faktiskie apstākļi, kas maina juridisko kvalifikāciju, darbojas KPL 461. panta pirmajā daļā noteiktais prokurora pienākums grozīt apsūdzību.

Iepriekš minētā sakarā atzīmējams, ka efektīva apelācijas instances tiesas kompetence arī konstatēt smagāku noziedzīga nodarījuma juridisko kvalifikāciju bez prokurora protesta var tikt aptverta ar grozījumiem KPL 562. pantā. Tas būtu iespējams, ja faktiskie apstākļi, kas ir pamats smagākas juridiskās kvalifikācijas piemērošanai, jau tika konstatēti no pirmās instances tiesā pārbaudītajiem pierādījumiem.

Papildus atzīmējams, ka atbildību pastiprinošu apstākļu konstatācija var būt iespējama tikai apelācijas instances tiesā. Šāda situācija var veidoties sakarā ar apsūdzētās personas nepatiesu liecību apelācijas instances tiesā. Autora ieskatā, šādu gadījumu aptver šobrīd tiesai ar KPL 455. pantu noteiktās tiesības. Ja apsūdzētā persona izvēlas aizstāvības taktiku veidot, izmantojot apzināti nepatiesu liecību, atbildību pastiprinoša apstākļa konstatācijai jābūt efektīvai. Šādā gadījumā KPL 562. panta trešajā daļā noteiktie apstākļi smagāka soda noteikšanai nevar iestāties, jo atbildību pastiprinošs apstākļis radies tikai apelācijas instances tiesā. Taisnīga tiesa un tiesas spriešanas funkcija tiesai neliedz uz to reaģēt un ar KPL 455. panta ceturto daļu jau šobrīd konkrētu atbildību pastiprinošu apstākli konstatēt tikai apelācijas instances tiesā un ņemt vērā pie soda noteikšanas.

3. Kriminālprocesa likuma 455. panta ceturtais daļas procesuālā piemērošana

Pārejot pie iespējām piemērot KPL 455. panta ceturtajā daļā nostiprināto instrumentu, turpmāk tiks aplūkotas Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) judikatūrā nostiprinātās garantijas par aizstāvības tiesību ievērošanu situācijās, kad tiesa konstatē citus apsūdzības pamatā esošus apstākļus vai to juridisko kvalifikāciju.

Iesākumā atzīmējama lieta “Penev v. Bulgārija”, kas aplūkoja situāciju, kurā kasācijas instances tiesai, grozot apsūdzētajam inkriminētā noziedzīgā nodarījuma juridisko kvalifikāciju, bija pienākums dot viņam iespēju aizstāvēties pret jauno “apsūdzību”. ECT atzina, ka tiesa varēja, piemēram, atlikt tiesas sēdi, lai ļautu apsūdzētajam sniegt papildu apsvērumus, vai arī ļaut apsūdzētajam rakstveidā iesniegt savus apsvērumus par jauno apsūdzību. Šādos apstākļos ECT konstatēja, ka pieteicējs netika detalizēti informēts par lietas būtību un pret viņu vērsto pieņemumu, viņam netika dotas adekvātas iespējas un laiks sagatavot savu aizstāvību, kā dēļ viņam netika nodrošināta taisnīga tiesa. Minētā sakarā konstatēts Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkta un 3. punkta “a” un “b” apakšpunkta pārkāpums.⁶ Atzīmējams, ka atsaucies uz “Penev” lietā paustajiem argumentiem tiek izmantotas arī ECT jaunākajā praksē.

Citā lietā ECT vērtēja apstākļus, kuros apelācijas instancē pārkvalificēja noziedzīgo nodarījumu, tostarp no slepkavības uz laupīšanas mēģinājumu, kurā iestājusies personas nāve, kā arī personas slepkavības mēģinājumu, lai izdarītu citu noziedzīgu nodarījumu. Vērtējot procesa taisnīgumu kopumā, ECT ir akceptējusi, ka noziedzīgā nodarījuma pārkvalificēšana neierobežo aizstāvības tiesības, ja apsūdzētajam ir dota

⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 07.01.2010. sprieduma lietā “Penev v. Bulgārija”, Nr. 20494/04, 43.–44. punkts.

pietiekama iespēja sevi aizstāvēt. Lietās, kurās sākotnēji inkriminētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementi pilnībā aptvēra pārkvālificētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementus, ECT atzinusi, ka apsūdzētajam dota efektīva iespēja sevi aizstāvēt. Tādējādi apsūdzētā informēšana par pārkvālificēto noziedzīgo nodarījumu brīdī, kad tiek pasludināts spriedums, neveido apsūdzētajam ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantu noteikto tiesību pārkāpumu. Attiecīgi noziedzīga nodarījuma pārkvālificēšana apsūdzētajam tiek uzskatīta par pietiekami paredzamu, ja tā attiecas uz apsūdzībai raksturīgu elementu. Tas, vai pārkvālificētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementi tika apspriesti procesa laikā, ir tālāk izlemjams apsvērums.⁷

Respektīvi, gadījumos, kad tiesas procesa laikā notiek apsūdzētajam inkriminētā noziedzīgā nodarījuma pārkvālificēšana, ir būtiski nodrošināt, ka tiek ievērotas apsūdzētā tiesības sevi praktiski un efektīvi aizstāvēt pret jauno “apsūdzību”. Ir vērtējams, vai sākotnēji inkriminētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementi aptver pārkvālificētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementus. Ja aptver, šādā gadījumā atsevišķa apsūdzētās personas informēšana nav nepieciešama un jautājums var tikt risināts tiesas nolēmumā.

Jau minētajā lietā ECT vērtēja apsūdzētajam inkriminētās laupīšanas sastāva pazīmes un atzīmēja, ka sākotnējās pazīmes atšķīrās no apelācijas instances tiesas spriedumā konstatētajām. Taču ECT atzīmēja, ka lēmumā par lietas nodošanu tiesai prokurors norādīja uz apstākļiem, ka apsūdzētais sazinājās ar citu personu saistībā ar valūtas konvertāciju. Turklāt pirmās instances tiesas notiesājošs spriedums ietvēra atzinumu, ka pirmajā tikšanās reizē ar personu apsūdzētajam jau bija radies nodoms no personas paņemt naudas līdzekļus un ar šādu nodomu apsūdzētais vaicāja personai par valūtas konvertāciju tās pašas dienas pēcpusdienā. Iepriekš minētais rāda, ka grozītās apsūdzības apstākļi apsūdzētajam bija zināmi jau no tiesvedības sākuma. Apelācijas instancē jauni faktiskie apstākļi netika uzrādīti. Tādējādi nevar atzīt, ka apsūdzētais nevarēja paredzēt viņam inkriminēto darbību pārkvālificēšanu. Turklāt apelācijas instances tiesā apsūdzētā aizstāvis lūdza apsūdzētajam inkriminētās darbības pārkvālificēt, jo tās nevar tikt kvalificētas kā slepkavība. ECT nekonstatēja Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkta un 6. panta 3. punkta “a” un “b” apakšpunkta pārkāpumus.⁸

Izvērtējot jautājumu par to, vai apsūdzētajai personai bija zināmi citi konstatētie apstākļi, nozīme var būt pat tam, ko prokurors norādījis lēmumā par krimināllietas nodošanu tiesai. Autora ieskatā, minētā nianse ir arī vērā ņemama Latvijas kriminālprocesuālajā sistēmā. Šādā situācijā būtiski ir izvērtēt, vai tās instances tiesā, kura konstatējusi citu nodarījuma juridisko kvalifikāciju, ir uzrādīti jauni nodarījuma faktiskie apstākļi. Ja tie zināmi jau no paša tiesvedības sākuma, šādos apstākļos nav pamata atzīt, ka apsūdzētajam inkriminēto darbību pārkvālificēšana viņam nebija paredzama.

Kādā citā lietā ECT vērtēja apstākļus, kuros apsūdzētajam inkriminētās darbības pārkvālificēja ar apelācijas instances tiesas spriedumu. Pirmā instance atzina apsūdzēto par vainīgu nelikumīgu datorprogrammu izmantošanā, savukārt apelācijas instances tiesa atzina viņu par vainīgu par nelikumīgu piekļūšanu datorā esošajai informācijai (tās kopēšanu). ECT norādīja, ka pirms jauna sprieduma pasludināšanas

⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 05.03.2024. sprieduma lietā “Leka v. Albania”, Nr. 60569/09, 65.–69. punkts.

⁸ Turpat, 71.–74. punkts.

krimināllietā pret personu apelācijas instance viņu neinformēja par iespēju pārkvalificēt sākotnējās apsūdzības. Pēdējā nodarījuma elementi nekad netika apspriesti visā iesniedzēja lietas izskatīšanas laikā, un tikai ar galīgo apelācijas spriedumu viņš uzzināja par jauno faktu juridisko kvalifikāciju. Lai gan ECT atzīst, ka apelācijas instances tiesai bija kompetence pārkvalificēt nodarījumu, tai bija jādod pieteikuma iesniedzējam iespēja īstenot savas aizstāvības tiesības šajā jautājumā praktiskā un efektīvā veidā un it īpaši savlaicīgi. Apelācijas tiesas sēde netika atlikta tālākai argumentācijai, un jaunā nodarījuma elementi netika apspriesti tiesā. Pretēji valdības argumentam ECT norādīja, ka sākotnēji pret personu celto apsūdzību apjoms neietvēra apsūdzības, kuras apelācijas instances tiesa galīgi atstāja spēkā. Tiesa nevar izteikt minējumus par aizstāvības pamatotību, uz kuru persona būtu varējusi atsaukties, ja viņai būtu bijusi iespēja iesniegt mērķtiecīgus apsvērumus par nodarījumu, par kuru viņa galu galā tika atzīta par vainīgu. Tomēr viņam vajadzēja dot iespēju to darīt. Ņemot vērā iepriekš minētos apsvērumus, ECT atzina, ka ir pārkāptas pieteikuma iesniedzēja tiesības tikt detalizēti informētam par viņam izvirzītās apsūdzības būtību un iemeslu, kā arī tiesības uz pienācīgu laiku un līdzekļiem viņa aizstāvības sagatavošanai. Attiecīgi ir pārkāpti Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkts un 3. punkta "a" un "b" apakšpunkts.⁹

Minētā lieta uzsver gan to, ka ne tikai citi konstatētie faktiskie apstākļi, bet arī personai inkriminētā nodarījuma juridiskā kvalifikācija personai ir jādara zināma. Abi šie apstākļi veido aizstāvības taktiku un būtību, tādēļ bez šādas informēšanas aizstāvības tiesības vairs nav praktiskas un efektīvas, jo persona pati vai ar aizstāvja starpniecību nevar ietekmēt savas lietas iznākumu.

Kādā citā lietā ECT vērtēja apstākļus, kuros kasācijas instances tiesa pārkvalificēja apsūdzētā darbības no izvarošanas uz seksuālu vardarbību. Iztiesāšanas laikā apsūdzētais aizstāvējās pret apsūdzību saistībā ar izvarošanu, tostarp par apstākli, ka cietušās personas veselības stāvokļa dēļ dzimumakts nebija iespējams. Augstākā tiesa šo apsūdzību atzina par nepierādītu, jo tā tika balstīta uz nepārliciešiem netiešiem pierādījumiem. Tā atzina apsūdzēto par vainīgu par seksuālu vardarbību. ECT atzina par neiespējamu nostiprināt to, ka apsūdzētais varēja paredzēt iespēju, ka Augstākā tiesa pārkvalificēs viņa veiktās darbības par seksuālu vardarbību vai ka pastāvēja šāda iespējamība. ECT vērsa uzmanību, ka apsūdzētā darbības, kas veidoja seksuālu vardarbību, netika aplūkotas pirmās un apelācijas instances tiesas spriedumos. ECT uzsvēra – lieli lietas dalībnieku pūliņi tika vērsti uz to, lai pierādītu vai apstrīdētu dzimumakta esību, un no apsūdzību uzturošajām iestādēm nav redzams, ka tās mēģinātu nodibināt citu cietušās personas seksuālās autonomijas aizskārumu.¹⁰

Tāpat ECT atzīmēja – lai gan tās ir līdzīgas, izvarošana un seksuāla vardarbība ir dažādi noziedzīgi nodarījumi atbilstoši Bulgārijas Krimināllikumam un atšķiras elementi, kas pierādāmi, lai taisītu notiesājošu spriedumu. ECT atzina, ka, izmantojot tiesības pārkvalificēt faktus, kas ietilpa tās kompetencē, Augstākajai tiesai bija jādod apsūdzētajam iespēja īstenot savas aizstāvības tiesības šajā jautājumā praktiski, efektīvi un savlaicīgi. ECT ir atzinusi, ka valsts iestādēm ir pienākums pievērst "īpašu uzmanību", paziņojot apsūdzētajam par apsūdzībām, izmaiņām nodarījuma

⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 11.01.2022. spriedums lietā "Starikov v. Russia", Nr. 35890/17, 6.–8. punkts.

¹⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 22.06.2021. sprieduma lietā "Zhelezov v. Bulgaria", Nr. 70560/13, 25.–26. punkts.

juridiskajā kvalifikācijā. Augstākā tiesa varēja, piemēram, atlikt tiesas sēdi apsvērumu iesniegšanai vai arī dot pieteikuma iesniedzējam iespēju iesniegt rakstveida apsvērumus. ECT norādīja, ka tā nevar izteikt minējumus par to, vai pieteikuma iesniedzējs būtu izvirzījis jaunus argumentus, ja viņam tiktu dota iespēja aizstāvēties pret alternatīvo apsūdzību. Ņemot vērā iepriekš minētos apsvērumus, ECT secināja, ka iesniedzējs netika detalizēti informēts par viņam izvirzītās apsūdzības būtību un iemeslu, viņam netika dots pietiekams laiks un iespējas aizstāvības sagatavošanai un viņš nesaņēma taisnīgu tiesu. Šajā ziņā neapšaubāmi izšķiroša nozīme bija tam, ka piemērojamajos tiesību aktos nebija skaidras prasības ļaut apsūdzētajam aizstāvēties pret grozītajām apsūdzībām. Tādējādi ECT konstatēja Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkta un 3. punkta "a" un "b" apakšpunkta pārkāpumu.¹¹

Kā redzams, ECT praksē nevērtē apstākli, vai jaunie apstākļi un to juridiskā kvalifikācija pasliktina apsūdzētā stāvokli. ECT šo jautājumu par tiesas kompetenci reaģēt uz minēto apstākli atstāj nacionālo tiesību ziņā. No Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta perspektīvas ir būtiski, ja tiesa saskata pamatu konstatēt citus noziedzīga nodarījuma apstākļus, tā dod apsūdzētajam iespēju īstenot savas aizstāvības tiesības praktiski, efektīvi un savlaicīgi. Tas iespējams, vērsot apsūdzētā uzmanību uz šādu iespēju, vienlaikus saprātīgi paredzot nepieciešamību atlikt tiesas sēdi, lai dotu aizstāvībai iespēju sagatavot nepieciešamo aizstāvības pozīciju.

Noslēgumā atzīmējama vēl viena lieta, kurā ECT vērtēja apstākļus, kuros, noslēdzot tiesas izmeklēšanu apelācijas instances tiesā, apsūdzības uzturētājs grozīja apsūdzību, tajā norādīto noziedzīgā nodarījuma juridisko kvalifikāciju. ECT atzina, ka tas liedza apsūdzētās iespējas sevi aizstāvēt saistībā ar jauno apsūdzību. Arī apelācijas instances tiesa nebrīdināja apsūdzēto, ka varētu mainīties viņai inkriminētā noziedzīgā nodarījuma juridiskā kvalifikācija. Iztiesāšana netika atlikta turpmākai argumentu uzklaušanai, un jaunā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementi netika apspriesti tiesā. ECT atzina, ka prokurora priekšlikums par pārkvalificēšanu bija kļūdainais no procesuālā viedokļa, ko apsūdzētā ir pienācīgi norādījusi tiesvedības laikā. Šādos apstākļos nevar apgalvot, ka apsūdzētajai būtu bijis jāparedz viņai inkriminētā nodarījuma pārkvalificēšana. Šādos apstākļos ECT secināja, ka veids, kādā apsūdzētajai inkriminētais noziedzīgais nodarījums, par kuru viņu arī notiesāja, tika pārkvalificēts apelācijas instances tiesā, bija patvaļīgs, kā arī pārkāpa pušu līdztiesības principu. Tādējādi ECT konstatēja Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkta un 3. punkta "a" un "b" apakšpunkta pārkāpumu.¹²

No minētās lietas ir redzams, ka situācijā, kad grozās noziedzīga nodarījuma juridiskā kvalifikācija un arī nodarījuma faktiskie apstākļi, ir būtiski, ka tiesa par šādu iespēju nodrošina aizstāvības pusei iespēju tikt uzklautai. Tikai tad, ja tiek ievēroti visi procesuālie nosacījumi, var atzīt, ka persona varēja saprātīgi paredzēt, ka personai inkriminētais noziedzīgais nodarījums var tikt pārkvalificēts.

Latvijas kriminālprocesuālajā sistēmā jautājums par to, kā tiesa varētu informēt apsūdzēto personu par to, ka tā var apsvērt arī no apsūdzības citādus noziedzīga nodarījuma faktiskos apstākļus, viennozīmīgi var rasties tiesas izmeklēšanā.

¹¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 22.06.2021. sprieduma lietā "Zhelezov v. Bulgaria", Nr. 70560/13, 27.–30. punkts.

¹² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 07.11.2019. sprieduma lietā "Gelenidze v. Georgia", Nr. 72916/10, 35.–38. punkts.

Atkarībā no lietas apstākļiem tiesa apsūdzēto personu var informēt brīdī, kad apstākļi kļūst zināmi. Var pievienoties Māra Lejas viedoklim, ka tam būtu jānotiek pirms KPL 503. panta pirmajā daļā noteiktā momenta, t. i., pirms apsūdzētais sniedz savu liecību. Savukārt par veidu, kā var darīt zināmu iespējamu citu faktisko apstākļu un/vai juridiskās kvalifikācijas konstatāciju, tiesa var izmantot formulējumu, ka tā apsvērs arī to, vai var tikt konstatēta smagāka nodarījuma juridiskā kvalifikācija un/vai faktiskie apstākļi. Šāds tiesas izteikums, ka tā apsvērs, nekādā veidā nenorāda uz to, ka tiesa taisīs tikai notiesājošu spriedumu. Šāda izteikuma mērķis ir informēt apsūdzēto personu, lai viņa aktīvi un efektīvi izmantotu aizstāvības tiesības.

Kopsavilkums

1. Tiesas spriešanas princips, to skatot kopsakarā ar KPL 455. panta trešajā un ceturtajā daļā noteiktajām tiesas tiesībām, ļauj tiesai gan noteikt par pierādītiem atzītos faktiskos apstākļus, gan arī sniegt to juridisko kvalifikāciju. Minētais attiecas arī uz gadījumiem, kad apsūdzībā norādītā nodarījuma juridiskā kvalifikācija nav korekta. Šo uzdevumu veikšana atbilst taisnīgai tiesai, tādēļ kolīzija starp apsūdzības uzturēšanas un tiesas spriešanas funkciju neveidojas.
2. KPL 455. panta ceturtajā daļā paredzētais instruments ir lietojams tikai pirmās instances tiesā. Citādu faktisko apstākļu konstatācija iespējama līdz tiesas izmeklēšanas pabeigšanai. Smagāka juridiskās kvalifikācijas konstatācija apelācijas instances tiesā, ja tās pamatā esošie faktiskie apstākļi ir izvērtēti jau pirmās instances tiesā, būtu iespējama tad, ja tiktu veikti attiecīgi grozījumi KPL 562. pantā, kas kā speciālā tiesību norma šobrīd nosaka specifiskus nosacījumus apsūdzētā stāvokļa pasliktināšanai apelācijas instances tiesā.
3. KPL 455. panta ceturta daļa un 562. pants šobrīd apelācijas instances tiesai neliedz konstatēt smagākus atbildību pastiprinošos apstākļus, ja tie aizstāvības taktikas rezultātā radušies tikai apelācijas instances tiesā.
4. Piemērojot KPL 455. panta ceturto daļu, ir būtiski ņemt vērā, ka apsūdzētajai personai ir tiesības tikt informētai gan par izmaiņām apsūdzības pamatā esošajos faktiskajos apstākļos, gan arī to juridiskajā kvalifikācijā. No procesa taisnīguma aspekta noziedzīga nodarījuma pārkvalificēšana, to norādot tikai spriedumā, ir iespējama, ja procesā iepriekš aplūkoti inkriminētā noziedzīgā nodarījuma sastāva sākotnēji elementi aptver pārkvalificētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementus. Ja tomēr rodas jauni faktiskie apstākļi, ir izvērtējams, vai tie apsūdzētajam bija zināmi tiesvedības laikā. Ja apstākļi nav iepriekš zināmi, persona par to atsevišķi informējama, tādā veidā nodrošinot praktisku un efektīvu iespēju īstenot efektīvu aizstāvības pozīciju.